

Die dilemma van die literêre vorm van Openbaring 2 en 3

'n Evaluering van Aune en Shea se voorgestelde teorieë

A.H. Grové

Gereformeerde Kerk Klerksdorp-Noord

KLERKSDORP

Abstract

The aim of this study is to investigate the still unsatisfactorily addressed problem of the literary form of Revelation 2 and 3. In this article formulations and elements in the Old Testament prophecies (as pointed out by Aune, 1983) as well as the proposed definition of apocalyptic genre by Aune (1986) are applied. In this article Aune's definition of apocalyptic literature, as applied by him to Revelation in totality, is applied specifically to Revelation 2 and 3. At the same time the findings of Aune (1990) that the seven pericopae have the form of royal edicts, as well as the conclusion of Shea (1983) that these messages have a covenantal form, are evaluated. The conclusion arrived at in this study points to the following: formally these seven messages are prophetic apocalypses as well as royal edicts. They display neither the form of epistles nor of Hittite vassals. As far as their content is concerned, they have a prophetic character which corresponds to the Old Testament prophecies. Each message in Revelation 2 and 3 functions as a book of comfort, conveys the idea of Christ as King, and states the promises of God to the seven churches. The messages in Revelation 2 and 3 do not represent a single typical literary form of antiquity; it rather displays a combination of literary forms – and this should be taken into account in the interpretation of Revelation 2 and 3.

1. Inleiding

1.1 Probleemstelling

Verskillende navorsingsresultate oor die literêre vorm van Openbaring het al die lig gesien.¹ Daar bestaan egter 'n leemte oor navorsing in verband met die literêre vorm van Openbaring 2 en 3 omdat navorsers nie eenstemmig is oor die literêre

1 Vergelyk in hierdie verband Collins, J.J. (1979), Aune (1986) en Hellholm (1986)

vorm van Openbaring 2 en 3 nie. Die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 vertoon nie die patroon van enige antieke literêre vorm nie (Aune, 1990:195).

Die volgende voorstelle is al gemaak om die literêre vorm te probeer omskryf: "So-called letters" (Swete, 1906:23; Corsini, 1983:81), "these chapters ... are addressed to the church in the apostolic style" (Lilje, 1955:66), "seven woorden" (Van der Waal, 1971:166), "special messages" (Ladd, 1972:36), "seven messages" (Collins, A.Y., 1979:70). Shea (1983:76) beredeneer die feit dat Openbaring 2 en 3 'n "covenantal formulary" vertoon; "prophetic messages ... closer to the judgement tradition of the prophets" (Muse, 1986:147,160-161), "serve more or less as 'cover-letters' for the rest of the work" (Kirby, 1988:199); "royal edict" (Aune, 1990:192), "briefboodskappe" (Du Rand, 1990:268).

Die uiteenlopendheid van bogenoemde standpunte vra besinning oor die literêre vorm² van Openbaring 2 en 3. 'n Vraag wat na vore kom, is of Openbaring 2 en 3 tot dieselfde genre hoort as Openbaring, of dien Openbaring as 'gasheer'³ vir Openbaring 2 en 3 – 'n siening wat impliseer dat Openbaring 2 en 3 tot 'n eie genre behoort? Ondanks verskille is genoemde navorsers wel eenstemmig dat Openbaring 2 en 3 'n eie literêre vorm binne die groter geheel van Openbaring het.

1.2 Doel

Of Openbaring 2 en 3 tot 'n eiesoortige (nie noodwendig 'n selfstandige) literêre vorm behoort, word in hierdie artikel ondersoek. Hierdie hipotese word binne die konteks van die volgende reeds bestaande bevindings van Aune (1983, 1986, 1990) en Shea (1983) geëvalueer. Aune en Shea se voorstel vir die literêre vorm enersyds van Openbaring in sy geheel en andersyds van Openbaring 2 en 3 word vervolgens ondersoek:

- * Die *profetiese karakter* van Openbaring 2 en 3 in die lig van die Ou-Testamentiese profesieë (Aune, 1983:89-97, 275-279) (vgl. §2);
- * Die model van Aune (1986) vir Openbaring in sy geheel: 'n voorgestelde definisie vir *apokaliptiese literêre vorm* (vgl. §3);
- * Openbaring 2 en 3 as 'n *koninklike edik* (Aune, 1990) (vgl. §4);
- * Openbaring 2 en 3 in die vorm van 'n *verbond* (Shea, 1983) (vgl. §5).

2 Onder *literêre vorm* word in hierdie artikel dieselfde as *genre* verstaan, terwyl vorm verwys na die *patroon* wat 'n geskrif vertoon, soos blyk uit elemente soos die inleiding, slot, klimaks, die (eerste of tweede) persoon waarin dit geskryf is.

3 Aune (1986:80) praat van "'host' or 'inclusio' genres".

2. Profetiese elemente en literêre vorm

Aune (1983:89-97, 275-279) wys op verskillende tipiese formulerings en elemente wat by die Ou-Testamentiese profete voorkom, en hy maak ook 'n vergelyking tussen Openbaring 2 en 3 en die Ou-Testamentiese profete. In die lig van Aune se bevinding word vervolgens 'n evaluering en uiteensetting daarvan gegee.

2.1 Ou-Testamentiese profetiese formulerings en elemente

Skryfopdrag en geadresseerdes: Die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 begin gelykluidend met 'n skryfopdrag aan Johannes en die geadresseerdes word ook genoem (Op. 2:1, 8, 12, 18; 3:1, 7, 14). Sodanige skryfopdrag en die vermelding van die geadresseerdes kom enkele kere by die Ou-Testamentiese profete voor (vgl. Jes. 8:1; 30:8; Hag. 2:2).

Die boodskapper-met-'n-opdrag-formule: In die Ou-Testamentiese profete kom die frase “so sê die Here” (כֹּה אָמַר יְהוָה) dikwels as tipiese profetiese formule voor (Jer. 19:1; Eseg. 25:12). Aan elkeen van die sewe gemeentes maak Christus Hom bekend met 'n formule wat met *τάδε λέγει* (*so sê Hy*) ingelei word (Op. 2:1, 8, 12, 18, 3:1, 7, 14). Die Ou-Testamentiese refrein (כֹּה אָמַר יְהוָה) wat deur die profete gebruik word, vind weerklank in die woorde *τάδε λέγει* en word daarmee “ingeskakel in die ry van erkende profete” (Groenewald, 1986:48; vgl. Kittel, 1969:109; Aune, 1990:185⁴). In die Boodsappe kom God self deur Johannes aan die woord.

Gesagsoproep: 'n Gesagsoproep kom in die profete dikwels aan die einde van 'n uitspraak voor as “hoor die woord van die Here” (Jer. 29:20; 42:15; Eseg. 13:2; Amos 7:16). Al sewe boodsappe in Openbaring 2 en 3 het aan die einde die gesagsoproep: “Elkeen wat kan hoor, moet luister na wat die Gees vir die gemeentes sê.”

Positiewe/negatiewe evaluering: In die profete vind ons 'n positiewe (Dan. 1:17; 6:11) en negatiewe evaluering (Jes. 1:3; 65:12; Hag. 1:9) van die volk van God en van individuele gelowiges. Die negatiewe evaluering word soms ook in samehang met 'n veroordeling of aanklag gestel (Hos. 4:1-3; Miga 6:1-2). Soortgelyke positiewe en/of negatiewe evalueringe van die sewe gemeentes deur Christus kom ook in Openbaring 2 en 3 as οἶδα-frases voor (Op. 2:2-4, 8, 13-15, 19, 20; 3:1, 2, 8, 10, 15-17).

4 Aune (1990:187) wys daarop dat die Hebreeuse frase כֹּה אָמַר יְהוָה meer as 250 keer in die Septuagint met *τάδε λέγει* vertaal word.

Vermaning: Israel word deur die Here vermaan met die doel om 'n regstelling in hulle lewe te bring (Jes. 1:10-17; Jer. 3:12-13; Amos 4:4-5). Hierdie vermanings neem dikwels die vorm aan van 'n oproep tot bekering, verbetering en bemoediging (Jes. 31:6; 43:1, 5; Jer. 25:5; Eseg. 18:30; Sag. 9:12; Mal. 4:4). So-danige oproep tot bekering word dikwels in Openbaring 2 en 3 gevind (Op. 2:5, 16, 21; 3:3, 19; §3.3.3).

Heils- en onheilsbelofte: Die Here maak aan Israel heilsbeloftes (1 Kon. 11:30, 31; Jes. 43:1-4; Jer. 31:34; Amos 9:11-15; Sag. 1:17) asook onheilsbeloftes (Jer. 17:4; Amos 7:1-9). Aan die einde van elkeen van die perikope in Openbaring 2 en 3 staan 'n oorwinnaarsbelofte opgeteken (Op. 2:7, 11, 17, 26, 27; 3:5, 12, 21). Onheilsbeloftes word in Openbaring 2 en 3 in die vorm van dreigemente aange-tref (Op. 2: 5, 10, 16, 22, 23; 3:16).

Deelgenootskap: Die profete se deelgenootskap op verskillende vlakke met die volk van God kom enkele kere in die Ou Testament voor (bv. Jes. 6:5; Hos. 2:1, 3).⁵ Van Johannes word eweneens gesê dat hy met betrekking tot drie aspekte deel het aan die kerk: *verdrukking*, *koninkryk* en *volharding* (Op. 1:9). Openbaring 1:9 werp lig op die funksie van Openbaring. Uit Openbaring 1:9 blyk dat Openbaring vir die kerk *troosboek* in verdrukking is, *koningsboek* is wat die regering van Christus in sy kerk beskryf en *belofteboek* is wat 'n eskatologiese perspektief aan die kerk wil gee (Mounce, 1980:74-75; Coetzee, 1990:265-266). Openbaring 2 en 3 funksioneer eweneens as *koningsboek*, *belofteboek* en *troosboek* (Grové, 1989:19-21).

Die voorkoms van *koninkryk*, *volharding* en *verdrukking* in Openbaring 2 en 3 kan soos volg getabuleer word:

Gemeente	Koninkryk	Volharding	Verdrukking
Efese	Christus regeer (2:1)	Volharding (2:2)	Arbeid (2:2)
Smirna	Christus heers oor dood (2:8)	Aangespoor om getrou te wees tot die dood (2:10)	Verdrukking (2:9)
Pergamum	Christus regeer deur swaard (2:12)	Getrou gebly (2:13)	Antipas gedood (2:13)
Tiatire	Jesus regeer as regter en oorwinnaar (2:18, 27)	Volharding (2:19, 25)	Swaar lyding (2:22)

5 Hierdie faset van die Ou-Testamentiese profesie word nie deur Aune (1990) beredeneer nie

Sardis	Jesus regeer deur sy Gees (3:1)	Gemeente is dood, geen volharding	Gemeente is dood; nog meer gaan sterf (3:1, 2)
Filadelfia	Die Dawidskoning heers (3:7)	Boodskap van volharding (3:10)	Bedreiging van Satan (3:9)
Laodisea	Kerk heers saam met Christus (2:23)	Gemeente is lou, geen volharding (3:16)	Verdrukking/ellende, lewe in weelde (Matt. 13:22; Op. 3:17)

2.2 Samevatting van die profetiese elemente in Openbaring 2 en 3⁶

- * Skryfopdrag en geadresseerdes: 2:1a, 8a, 12a, 18a; 3:1a, 7a, 14a.
- * BoodsAPPER/opdragformule: 2:1b, 8b, 12b, 18b; 3:1b, 7b, 14b.
- * Positiewe evaluering: 2:2-3, 6.9.13.19.24-25; 3:4, 8, 17-19.
- * Negatiewe evaluering: 2:4-5, 20-23; 3:1c-3c, 9, 15-16.
- * Oproep tot bekering/korrektiewe optrede: 2:4-5, 14-16, 20-23; 3:1c-3c, 17-19.
- * Bemoediging: 2:10.
- * Gesagsoproep: 2:7a, 11a, 17a, 29; 3:6, 13, 22.
- * Heilsbelofte: 2:b, 10b, 11b, 17b, 27-28, 3:5, 12, 20-21.
- * Onheilsbelofte: 2:10-11.

2.3 Gevolgtrekking

Aangesien die profetiese elemente volgens Aune (1983) se kriterium (§2.1) in Openbaring 2 en 3 figureer (§2.2), word die volgende gevolgtrekking gemaak: In elkeen van die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 kom profetiese elemente voor wat inhoud, vorm⁷ en funksie betref. Elkeen van die sewe perikope sluit nou aan by die Ou-Testamentiese profetiese tradisie in die lig van Openbaring 1:3 en 22:7,

- 6 Roberts (1988:23) wys tereg daarop dat die sewe boodskappe nie rigied en stereotiep gekonstrueer is nie. Daar word derhalwe afgewyk van die vae, simplistiese en homogene indeling van Aune (1983:275) en vele ander navorsers van die perikope in Openbaring 2 en 3, naamlik (1) inleiding, (2) middeldeel en (3) dubbele gevolgtrekking. Vir 'n weergawe van die eie struktuur van elke perikope in Openbaring 2 en 3 vergelyk Grové (1992:18-19, 56, 83-84, 127, 164, 206-208, 250-251).
- 7 Met verwysing na 2 Kronieke 21:12-15, Jeremia 6:17-23 en 29:1-23 meen Müller (1983:601) dat Openbaring 2 en 3 "in der literarische Formtradition des Prophetenbriefes" staan. Alhoewel hierdie resultaat strook met dié van Aune (1983) is dit nie genoegsaam beredeneer nie. Müller gee myns insiens nie genoegsame aandag aan die inhoud van Openbaring 2 en 3 nie.

10, 18 en 19 waar na Openbaring verwys word as 'n profesie, en die feit dat dit funksioneer as troosboek, koningsboek en belofteboek (Op. 1:9).

3. Apokaliptiese elemente en literêre vorm

Aune (1986)⁸ bespreek die literêre vorm van Openbaring met inagneming van ander apokaliptiese literatuur (soos die Christelike, Joodse, Grieks-Romeinse, Grieks-Egiptiese, Iranese en Grieks-Persiese) en definieer die apokaliptiese literêre vorm soos volg:

(1) *Form*: an apocalypse is a prose narrative, in autobiographical form, of revelatory visions experienced by the author, so constructed that the central revelatory message constitutes a literary climax, and framed by a narrative of the circumstances surrounding the revelatory experience(s). (2) *Content*: the communication of a transcendent, often eschatological, perspective on human experience. (3) *Function*: (a) to legitimate the transcendent authorization of the message, (b) by mediating a new actualization of the original revelatory experience through literary devices, structures and imagery, which function to 'conceal' the message which the text 'reveals,' so that (c) the recipients of the message will be encouraged to modify their cognitive and behavioral stance in conformity with transcendent perspectives (Aune, 1986:86-87).

Aune (1986) toon aan dat Openbaring in sy geheel aan hierdie definisie voldoen. Hy toon egter nie aan dat hierdie definisie spesifiek vir Openbaring 2 en 3 geldig is nie. Indien dit aangetoon kan word, kan gesê word dat Openbaring 2 en 3 tot die apokaliptiese literêre vorm behoort. Openbaring 2 en 3 word vervolgens ge-evalueer aan die hand van Aune (1986) se definisie.

3.1 Vorm

Drie sake word onder *vorm* bespreek: 'n apokalips (1) toon 'n dominante eerste-persoonstyl, (2) het 'n sentrale tema of boodskap en die tema val saam met die literêre klimaks van die geskrif, en (3) is binne 'n sekere sosio-historiese konteks geskryf.

- ♦ **Eerstepersoonstyl**: Openbaring is in die eerstepersoonstyl geskryf met Johannes as onderwerp (Op. 1:8-20; 4:1; 5:1; 6:1; ens.). In Openbaring 2 en 3 kom nie Johannes nie, maar Christus in die eerstepersoonstyl aan die

8 Die artikels van Collins, J.J. (1979), Hellholm (1986) en Aune (1986) kan beskou word as standaardwerke in verband met navorsing oor die literêre vorm van Openbaring. Die artikel van Aune (1986) evalueer en verdiskonteer dié van Collins, J.J. en Hellholm. Die definisie van Aune vir 'n apokalips bou voort op en sistematiseer die definisies van Collins, J.J. (1979:9) en Hellholm (1986:26-27).

woord (οἶδα in Op. 2:2, 9, 13, 19; 3:1, 8, 15). Elke perikoop in Openbaring 2 en 3 voldoen aan Aune se definisie van 1986.

- ♦ **Sentrale tema en klimaks:** Apokaliptiese geskrifte (vgl. byvoorbeeld *Herder van Hermas*, 1 *Henog*, 2 *Barug*, 4 *Esra* en *Openbaring* 4:1-22:5) het volgens Aune (1986) 'n klimaks wat saamval met 'n sentrale tema. Dieselfde tendens word op mikrovlak in Openbaring 2 en 3 gevind: elke perikoop het 'n eie gedagte-opbou met 'n sentrale tema wat binne die perikoop in 'n klimaks of fokuskomponent ontvou, soos hieronder bespreek.
- *Efese* (2:1-7): Die sentrale tema van die *teenwoordigheid* van Christus by sy kerk, wat in die selfidentifikasie (2:1) gestel word, kom klimakties in die belofte na vore.
- *Smirna* (2:8-11): Die *oorwinningstema* wat in die selfidentifikasie (2:8b) opgeneem is, vind uitdruklik weerklank in die belofte dat die gemeente oorwinnaars oor die dood sal wees (2:10d, 11b).
- *Pergamum* (2:12-17): Die sonde van sinkretisme wil Christus uit hulle midde weer, en derhalwe maak Hy Hom aan hulle bekend as die Een wat die skerp tweesnydende swaard het (2:12b). Hy rig ook 'n dringende dreigement (2:16) aan hulle adres om enige sinkretisme uit hulle midde te weer. Die aspek van *geen vermenging* wat in die selfidentifikasie na vore kom en 'n deurlopende toepassing in die hele perikoop vind, word in die dreigement op die spits gedryf.
- *Tiatira* (2:18-29): “Die vrou Isebel” het die gemeente verlei (2:20-21). In sy kerk is Christus Regter en Heerser wat die beginsel van *geen kompromie* met afgodiese praktyke en leerstellings handhaaf. Dié tema van *geen kompromie* kom deurgaans in die perikoop voor.
- *Sardis* (3:1-6): Die ontbrekende eskatologiese verwagting wat daar by die gemeente was, word as 'n deurlopende motief in 3:1-6 gevind deur woorde en sinsnedes wat eskatologiese trekke het. Die werksaamheid van Christus om 'n eskatologiese verwagting by die gelowige te bewerkstellig, vind op 'n besondere wyse neerslag in die oproep tot bekering (3:3-4).
- *Filadelfia* (3:7-13): Die gemeente in Filadelfia het op drie fronte onstabieleit belewe. *Van buite* is die gemeente gekonfronteer met die Jode wat vanuit die leuen in hulle midde werksaam was (3:9). *Van binne* het die gemeente self min krag gehad (3:8). Die gemeente was *fisies* in die streek wat deur aardbewings geteister is. Aan dié gemeente bring Christus die perspektief van *permanensie* in hulle bestaan as kerk ondanks watter onstabieleit hulle ook al ervaar.
- *Laodisea* (3:14-22): Die Laodiseagemeente was ontrou en oneffektief in die uitoefening van hulle roeping. Hulle was vals en het 'n hedegerigte en ego-sentriese visie ten opsigte van hulle bestaan gehad. Christus dui egter aan waarin die regstelling hiervan moet bestaan: Christus moet die sentrum van

hulle bestaan as gemeente uitmaak (3:18). Die gemeente in Laodisea vind ook hulle enigste bestaansmoontlikheid in Christus. Christus wil 'n Christosentriese en eskatologiese visie by hulle tot stand bring. Deur die korrektiewe optrede van Christus in die gemeente (3:18) wil Hy hê hulle lewe moet die wesenstrek van waarheid hê en nie dié van valsheid nie.

In elke perikoop in Openbaring 2 en 3 is daar 'n korrelasie tussen die fokuskomponent en die sentrale tema.

- ♦ **Geskryf binne 'n sosio-historiese konteks:** Die sosio-historiese konteks van Openbaring word in die algemeen in 1:11 gestel as dié van die sewe gemeentes in Klein-Asië, en in die besonder skryf Johannes dat hy “deel aan die verdrukking en aan die koninkryk en aan die volharding” (1:9) van dié gemeentes. Openbaring 2 en 3 is egter binne 'n spesifieke sosio-historiese konteks geskryf aangesien elkeen van die sewe perikope binne sy eie unieke sosio-historiese omstandighede neerslag vind.

3.2 Inhoud

Aune (1986) toon aan dat apokalipse twee inhoudelike kenmerke het: menslike optrede word binne *eskatologiese* (gerigtheid op eindtyd) en *transendentale* (van bo en buite die menslike ervaring en bestaan) perspektief belig.

- ♦ **Die eskatologiese perspektief:** In al sewe perikope in Openbaring 2 en 3 word die optrede van die gemeentes vanuit 'n eskatologiese visie na vore gebring, soos blyk uit die bespreking wat volg.
 - *Efese* (2:1-7): Met sy *regterhand* regeer Christus sy kerk in die hede en tot in ewigheid (2:1b). Ook deur middel van die oproep tot bekering (2:3), in die stelling “Ek kom na jou toe” (2:5) en in die belofte (geformuleer in terme van die motiewe van die *boom van die lewe* en die *Paradys*) (2:7) word die optrede en voortbestaan van die gemeente binne eskatologiese konteks geplaas.
 - *Smirna* (2:8-11): As oorwinnaar oor die dood (2:8) is Christus die waarborg van die ewige heil vir sy kerk. Ook in 2:9-11 word die eskatologiese dimensie aan die orde gestel met frases soos “Ek sal julle die lewe as kroon gee” (2:10) en “Dié wat die oorwinning behaal, sal belis nie deur die tweede dood getref word nie” (2:11).
 - *Pergamum* (2:12-17): Christus het die swaard met die skerp snykante. In dié hoedanigheid is Hy die waarborg vir die ewige bestaan van die kerk (2:12, 17).
 - *Tiatira* (2:18-29): Die eskatologiese motief word geïmpliseer in 2:19 met die term *volhard*, in 2:23 met die frase “Ek sal elkeen van julle

straf volgens julle doen en late” en in 2:25 met die opdrag “hou net vas wat julle het totdat Ek kom”.

- *Sardis* (3:1-6): Die hele Boodschap is eskatologies van aard en die sentrale tema van die Boodschap het 'n eskatologiese stempel. Die optrede van die gemeente word grootliks in eskatologiese terme verwoord (§3.1).
- *Filadelfia* (3:7-13): Met die frases “vashou in die tyd van beproewing wat ... gaan kom”, “Ek kom gou” en “Ek sal hom 'n pilaar in die tempel van my God maak” in 3:9-12 word die bestaan van die kerk in 'n eskatologiese raamwerk geplaas.
- *Laodisea* (3:14-22): Christus maak bemoeienis met dié gemeente wat 'n gebrek aan eskatologiese visie het, om só 'n verwagting by hulle tot stand te bring. Hy stel vir hulle eskatologiese werklikhede in die vooruitsig (3:20-21).

Die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 voldoen aan die eis dat die optrede van mense in 'n apokalips binne 'n eskatologiese kader gestel word (vgl. Aune se definisie van 1986).

- ♦ **Die transendentale perspektief:** Aan elkeen van die sewe gemeentes maak Christus Hom *as God* bekend: *Efese*: Altyd- en alomteenwoordige God (2:1b); *Smirna*: God wat oorwinnaar oor die dood is (2:8b); *Pergamum*: God wat oordeel (2:12b); *Tiatira*: Seun van God wat oordeel (2:18b); *Sardis*: God die Heilige Gees (3:1b); *Filadelfia*: Almagtige God wat oordeel (3:7b); *Laodisea*: Skeppergod (3:14b).

In sy hoedanigheid as God gee Christus 'n evaluering van die doen en late van die gemeentes (vgl. die οἶδα-uitsprake in Op. 2:2, 9, 13, 19; 3:1, 8, 15). Openbaring 2 en 3 bied dus 'n transendentale perspektief op die mens. Dié perspektief strook met die definisie van 'n apokalips soos deur Aune (1986) voorgestel.

3.3 Funksie

Uit 'n funksionele gesigspunt gesien, word daar volgens Aune (1986) drie aspekte in 'n apokalips na vore gebring: (1) 'n apokalips dra die stempel dat dit wettig is omdat dit van hoër gesag afkomstig is; dit dra transendentale outoriteit; (2) in 'n apokalips word die boodskap ‘bedek’ wat in die teks ‘geopen’ word; (3) die ontvangers van die boodskap word opgeroep om hulle gedrag sodanig te verander dat dit ooreenstem met transendentale perspektiewe.

- ♦ **Wettige transendentale outoriteit:** Die funksie van 'n apokalips is om die ontvangers onder die besef te bring dat die boodskap wat hulle ontvang van *transendentale oorsprong* is, dat dit *wettig* is en dat dit met *transendentale*

outoriteit beklee is. Die sewe Boodskappe in Openbaring 2 en 3 voldoen aan al hierdie vereistes en dra ook 'n profetiese karakter. Dit pas derhalwe in by Aune se definisie van 'n apokalips (§2.1, 3.1, 3.2).

- ♦ **Die boodskap 'bedek' wat in die teks 'geopen' word:** Volgens Aune (1986:89-90) geld by 'n apokalips in die algemeen dat die oorspronklike ontvanger van die boodskap dié openbaring op sodanige wyse weergee dat sy lesers/ hoorders deel in die ervaring wat hy gehad het toe hy die openbaring van 'n transendentale bron ontvang het.⁹ Die skrywer gee nie bloot dit wat hy ontvang het deur nie, maar hy voorsien sy gehoor van 'n literêre 'voertuig' sodat hulle sy eie openbaringservaring herleef en vir hulleself die openbaringsboodskap aktualiseer. Die skrywer 'bedek' die boodskap en dit word deur die leser/hoorder 'geopen'. Wanneer die boodskap (apokalips) by 'n openbare optrede voorgelees word, word die deelname van die gehoor gemaksimaliseer en langs hierdie weg word die boodskap 'gereaktualiseer' (Aune, 1986:89). Waarskynlik is dit die rede waarom 'n apokalips in simboliese taal aangebied word.

Openbaring 2 en 3 is deurweef met simboliese taal: *Efese*: Sewe sterre, sewe goue lampe (2:1b), lamp (2:5), eet van die boom van die lewe en paradys (2:7); *Smirna*: Tien dae (2:10); *Pergamum*: Skerp swaard met twee snykante (2:12b), troon van Satan (2:13), swaard van my mond (2:16), verborge manna en spierwit klippie (2:17); *Tiatira*: Oë wat soos vuur vlam en voete soos geelkoper (2:18b), ystersepter en kleipotte (2:27), môrester (2:28); *Sardis*: Sewe Geeste en sewe sterre (3:1b), wit klere (3:4, 5), boek van die lewe (3:5); *Filadelfia*: Sleutel van Dawid (3:7b), kroon (3:11), pilaar in tempel van God (3:12); *Laodisea*: Goud, wit klere en oogsalf (3:18), troon (3:21)

Deur gebruik te maak van verskillende simbole laat Johannes dus, binne die konteks van Aune (1986) se definisie, sy leser in Openbaring 2 en 3 deel in sy aanvanklike openbaringservaring (Roberts, 1988:23).

- ♦ **Die oproep om gedrag te verander:** Volgens Aune (1986) het apokalipse paranetiese momente met die doel om die lesers/hoorders te bemoedig sodat hulle hulle gedrag in die hede sal verander om in ooreenstemming met transendentale standaarde te wees. Hieraan gemeet, voldoen Openbaring 2 en 3 aan die kriterium vir 'n apokalips, aangesien daar in Openbaring 2 en 3 telkens 'n oproep tot bekering is: *Efese* (2:5). *Smirna*: Geen oproep tot bekering. Die gemeente kry net lof en aanmoediging van Christus (2:9, 10). *Pergamum*: (2:14). *Tiatira*: (2:22). *Sardis*: (3:3). *Filadelfia*: Geen oproep tot bekering. Christus evalueer die optrede van die gemeente positief

9 Binne die tradisie van Christelike apokalipse verwys die term ἀποκάλυψις in Openbaring 1:1 waarskynlik na die openbaringservaring van die skrywer, eerder as na die literêre vorm van die boek (Aune, 1987:226).

(2: 8, 10). Laodisea: Die korrektiewe optrede van Christus in 3:18 impliseer bekering.

3.4 Gevolgtrekking

Elke perikoop in Openbaring 2 en 3 voldoen aan die verskillende onderdele van Aune (1986) se voorgestelde definisie. Langs hierdie weg is gepoog om op 'n gekontroleerde wyse aan te toon dat die perikope in Openbaring 2 en 3 'n *profeties-apokaliptiese aard* het. Dit is egter nie moontlik om te konstateer dat Openbaring 2 en 3 uitsluitlik 'n *profetiese en/of apokaliptiese aard* het nie, soos blyk uit §4. Die profeties-apokaliptiese aard¹⁰ van Openbaring 2 en 3 sowel as die tydsfaset¹¹ waarop hierdie twee hoofstukke betrekking het, is nie van 'n ander aard as die res van Openbaring nie.

4. Koninklike edik

Aune (1990) het 'n vergelykende studie gemaak van die vorme wat enersyds in Openbaring 2 en 3 en andersyds in buite-Bybelse koninklike edikte voorkom en konkludeer soos volg: "The literary *genre* or *kind* to which the seven proclamations belong is that of the *royal* or *imperial edict*" (Aune, 1990:183). In hierdie paragraaf word die bevinding van Aune (1990) dat Openbaring 2 en 3 *koninklike edikte* is, bespreek.

4.1 Aune (1990) se bevinding

Aune (1990) se analise van die onderdele van Openbaring 2 en 3 asook sy bevinding met betrekking tot buite-Bybelse koninklike edikte kan soos volg getabuleer word:

-
- 10 Die standpunt van Müller (1983:600, 602) dat Openbaring 2 en 3 van "ganz anders gearteten" as die res van Openbaring en "in einer gewissen Spannung zu den andersartige Charakter des apokalyptischen Hauptteils 4,1-22, 5" staan, kan dus as ongeldig beskou word.
 - 11 Openbaring 1:19 ("wat nou daar is en wat hierna gaan gebeur") word geïnterpreteer as dat dit op sowel Openbaring 2 en 3 as op die res van Openbaring betrekking het. Die frase "wat nou daar is" het nie uitsluitlik op Openbaring 2 en 3 en "wat hierna gaan gebeur" nie net op Openbaring 4-22 betrekking nie (Grové, 1989:26-27). In die lig van Openbaring 1:19 meen Collins, A. Y. (1979:71, 72, 83) myns in-siens tereg dat die sewe boodskappe gerig is op die hede, maar haar siening dat dit die fokus van die leser/hoorder *primêr* op die eskatologiese wil rig binne die konteks van dreigemente en beloftes, is waarskynlik ongeldig.

Onderdele van Openbaring 2 en 3

- 1.¹²Geadresseerdes (*adscriptio*)
(2:1a, 8a, 12a, 18a; 3:1a, 7a, 14a)
2. Skryfopdrag
(2:1a, 8a, 12a, 18a; 3:1a, 7a, 14a)
3. Τάδε λέγει-formule
(2:1b, 8b, 12b, 18b; 3:1b, 7b, 14b)
4. Selfidentifikasie
(2:1b, 8b, 12b, 18b; 3:1b, 7b, 14b)
5. Beskrywing van die omstandighede van
geadresseerdes (οἶδα- frase; *narratio*)
(2:1-4, 6, 9, 131-5, 19-20; 3:1b, 4, 8, 15)
6. Oproepe / appèlle in die lig
narratio (*dispositio*)
(2:5-6, 10, 16, 22-25; 3:2-4, 9-11, 16-20)
- 7.¹³Gesagsoproep
(2:7, 11, 17, 29; 3:6, 13, 22)
8. Oorwinningsbelofte
(2:7b, 11b, 17, 26-27; 3:5, 12, 21)

Onderdele van koninklike edikte

2. Λέγει/λέγονοι-uitspraak
1. Titel van gesagsdraer/skrywer
(*praescriptio*)
3. Voorwoord (*prooemium*):
Seënwense en belangstelling in
geadresseerde
4. Stelling (*promulgatio*): Begin met
“Ek maak bekend dat ...”
5. Beskrywing van die stand van
sake (*narratio*)
6. Besluite wat geneem is en
opdragte wat gegee is
(*dispositio*)
7. Bekragtiging (*colloboratio*)

Opmerkings

- * Die *geadresseerdes* en die *skryfopdrag* van Openbaring 2 en 3 ontbreek in buite-Bybelse koninklike edikte.
- * Die *τάδε λέγει*-formule en die *selfidentifikasie* by Openbaring 2 en 3 kom in omgekeerde volgorde voor by buite-Bybelse koninklike edikte.

¹² Die nommers vooraan toon die volgorde waarin die onderdele in die onderskeie dokumente voorkom.

¹³ Van die vierde boodskap af kom die *gesagsoproep* in die laaste posisie voor.

- * Geen gelyksoortige onderdeel as die *prooemium* soos in die buite-Bybelse koninklike edikte word in Openbaring 2 en 3 gevind nie. Dit kom egter ook nie in alle buite-Bybelse koninklike edikte voor nie.
- * Die *narratio* van die buite-Bybelse koninklike edikte word teruggevind in die οἶδα-frase van Openbaring 2 en 3.
- * Die *dispositio* van die buite-Bybelse koninklike edikte word inhoudelik geëggo in die *dispositio* van Openbaring 2 en 3. Formulerings verskil egter. Gewoonlik word die buite-Bybelse koninklike edikte ingelei met “Ek beveel dat ...”, terwyl daar in Openbaring 2 en 3 op gevarieerde wyse oproepe gedoen word (μετανόησον, 2:16; μνημόνευε, 3:3; συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι, 3:18).
- * Die *gesagsoproep*e in Openbaring 2 en 3 vind nie 'n teëbeeld in die buite-Bybelse koninklike edikte nie.
- * Die *oorwinnaarsbelofte*s van Openbaring 2 en 3 kom ooreen met die *be-kragtigungs* van die buite-Bybelse koninklike edikte (Aune, 1990:183-203).

4.2 Evaluering van Aune (1990) se bevinding

Die gevolgtrekking van Aune (1990) dat Openbaring 2 en 3 tot die literêre vorm van die koninklike edik behoort, berus grootliks op formele ooreenkomste tussen Openbaring 2 en 3 en buite-Bybelse koninklike edikte. Inhoudelike detailgegewens asook die gedagte-opbou van Openbaring 2 en 3 is nie verdiskonteer nie. Die koninklike karakter van Openbaring 2 en 3 wat die gesag van Christus aan die orde stel, word wel deur Aune (1990) onderstreep. Aspekte wat egter nie in hierdie vergelykende studie verreken is nie, is die ekklesiologiese, eskatologiese, juridiese, antitetiese en Christosentriese aspekte wat in Openbaring 2 en 3 aanwesig is (Grové, 1992:280-294). Hierdie aspekte is van belang om op 'n gebalanseerde wyse die probleem van literêre vorm van Openbaring 2 en 3 te omskryf en om die funksie van die geskrifte in Openbaring 2 en 3 te beskryf.

Om Openbaring 2 en 3 as *koninklike edikte* te sien, is nie strydig met die feit dat dit ook *profeties-apokalipties* is nie. Gemengde genres kom wel in die Skrif voor.¹⁴

'n Epistel begin met die formule ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι χαίρειν, terwyl 'n koninklike edik met die vorm ὁ δεῖνα λέγει of ὁ δεῖνα κελεύει (dit is *imperator dixit*) begin (Aune, 1990:199). Enige poging om die perikope in Openbaring 2 en 3 op formele gronde as epistels of een of ander briefvorm te tipeer, is dus ongeldig (Swete, 1906:23; Corsini, 1983:81; Kirby, 1988:199; Du Rand, 1990:268; Bailey & Vander Broek, 1992:24, 205).

¹⁴ Vir voorbeelde van *gemengde genres* in die Bybel vergelyk Bailey en Vander Broek (1992:55-57).

5. Die verbondstruktuur

Shea (1983) het die struktuur van die Hetitiese vasalverdrae en die perikope in Openbaring 2 en 3 vergelyk en tot die volgende gevolgtrekking gekom: "(I)t may be suggested that the pattern for the letters to the Seven Churches in Revelation is modelled after that of the older covenant formularity" (Shea, 1983:76). In die volgende paragrawe word Shea se standpunt belig en geëvalueer.

5.1 Shea se bevinding

Volgens Shea (1983:76-81) se navorsingsresultate korrespondeer die opbou van die Hetitiese vasalverdrae met dié van Openbaring 2 en 3 soos volg: (1) Inleiding (naam, titels, eienskappe en geslagsregister van koning) met die selfidentifikasie, (2) historiese proloog (vorige verbintenis tussen partye) met die οἶδα-uitspraak, (3) verdragsbepalings (verpligtinge van verdrag) met die opdragte (bekeer, terugdink, vashou, koop), (4) godelys (gode is getuies by verdragsluiting) met die gesagsuitspraak ("Elkeen wat kan hoor, moet luister na wat die Gees vir die gemeentes sê") en (5) vloek- en seënformule met die oorwinnaarsbelofte.

5.2 Evaluering van Shea se bevinding

- ♦ **Dokumentklousule:** Van Rooy (1977:257) wys daarop dat die Hetitiese vasalverdrae soms ook 'n *dokumentklousule* bevat het wat handel oor die verdragteks. Shea bring nie die *dokumentklousule* in sy vergelykende studie in berekening nie. In elke perikoop van Openbaring 2 en 3 kom 'n *skryfopdrag* voor (2:1a, 8a, 12a, 18a; 3:1a, 7a, 14a) wat nie deur Shea verdiskonteer word nie. Die geheel van elke perikoop van Openbaring 2 en 3 word dus nie deur Shea se ondersoek gedek nie. Hierdie *skryfopdrag* vind nie sy eweknie in die Hetitiese vasalverdrae se *dokumentklousule* nie.

Inleiding by vasalverdrae: Indien die openingsverse van die perikope in Openbaring 2 en 3 (wat die *skryfopdrag*, die *geadresseerdes* en die *selfidentifikasie* bevat) as *inleiding* (in terme van 'n vasalverdrag) beskou word, verwys Christus in Openbaring 2 en 3 na die 'grootkoning' en die gemeente na die 'vasal'. Die *inleiding* van die perikope in Openbaring 2 en 3 strook nie met dié van die Hetitiese vasalverdrae nie aangesien in die Hetitiese vasalverdrae die vasal se naam normaalweg nie in die *inleiding* voorkom nie (Mendenhall, 1954a:30, 37; 1954b:48; Van Rooy, 1977:7).

Wanneer die openingsformule (naamlik *τάδε λέγει*) van die selfidentifikasie in Openbaring 2 en 3 in ag geneem word by die vergelyking wat Shea tref, word die volgende gevind:

- * 'n Tipiese inleidingsformule van die *inleiding* in die Hetitiese vasalverdrae is 'dit is die woorde van ...' (Goetze, 1931:202, 203; Van Rongen, 1966:65). Op die klank af korrespondeer dit met Shea (1983:76-80) se weergawe van *τάδε λέγει* in Openbaring 2 en 3. 'n Juister weergawe van *τάδε λέγει* is egter "[d]it sê Hy ..." (1933/53-Afrikaanse vertaling) of "[s]o sê Hy ..." (1983-Afrikaanse vertaling). Die formulering 'dit is die woorde van ...' in die Hetitiese vasalverdrae toon eerder 'n ooreenkoms met Deuteronomium 1:1 (אֵלֶּה הַדְּבָרִים), "[d]it is die woorde") en 28:69 (Masoteriese teks) (אֵלֶּה דְּבָרֵי הַבְּרִית), "[d]it is die woorde van die verbond") as met die profetiese formule בַּה אָמַר.
- * Die frase *τάδε λέγει* kom opvallende repeterend voor in Openbaring 2 en 3 in dié gedagte-eenheid wat Shea sien as die eweknie van die Hetitiese vasalverdrae se *inleiding*. As aanvaar word dat *τάδε λέγει* die Griekse weergawe is van die Hebreeus (יְהוָה אָמַר) *בַּה אָמַר* impliseer dit dat Openbaring 2 en 3 nie taalkundig by Deuteronomium aansluit nie, dit wil sê by 'n bron wat die verbondsvorm vertoon.¹⁵ Die *τάδε λέγει*-frase sluit eerder aan by die Hebreeuse formule יְהוָה אָמַר בַּה אָמַר in die profete (Aune, 1990:187).
- * Die uitdrukking יְהוָה אָמַר בַּה אָמַר kom wel in die Pentateug voor maar nie in Deuteronomium nie. Om *τάδε λέγει* (as vertaling van *בַּה אָמַר*) as basis van vergelyking tussen Openbaring 2 en 3 en verbondsdokumente te gebruik, blyk dus ongeldig te wees.

Die *τάδε λέγει*-frases in Openbaring 2 en 3 is nie die ekwiwalent van die *inleiding* van die Hetitiese vasalverdrae nie en het derhalwe ook nie die vorm van die *inleiding* van dié verdrae nie.

- ♦ **Historiese proloog:** Die historiese proloog van die Hetitiese vasalverdrae beskryf die betrekkinge wat daar tussen die 'grootkoning' en die 'vasal' in die verlede bestaan het (Mendenhall, 1954b:58-59; Van Rooy, 1977:8). Sommige οἶδα-frases in Openbaring 2 en 3 gee wel 'n weergawe van die verhouding tussen Christus en sy kerk (2:13,19; 3:8), terwyl ander dit nie bevat nie (2:3, 9; 3:1, 15). Inhoudelik is die οἶδα-uitsprake in Openbaring 2 en 3 nie 'n ekwiwalent van die historiese proloog van dié verdrae nie.
- ♦ **Verdragsbepalings:** In die Hetitiese vasalverdrae is honoreringspligte en positiewe vasalpligte opgeneem, waarvan die belangrikste die militêre verpligtinge was (Van Rooy, 1977:9-10). Letterlike militêre verpligtinge voor die deur van die kerk ontbreek in Openbaring 2 en 3 (vgl. honorerings-

¹⁵ Volgens Van Rooy (1977:279) is daar 'n nou aansluiting tussen Deuteronomium 1:1-28:69 en die Hetitiese vasalverdrae ten opsigte van strukturelemente.

pligte), alhoewel lojaliteit aan God (vgl. positiewe vasalpligte) van die kerk verwag en geïmpliseer word (2:5, 10, 16, 20; 3:3, 11, 13). Die formele en inhoudelike ooreenkoms tussen die verdragsbepalings van die Hetitiese vasalverdrae en die opdragte aan die kerk in Openbaring 2 en 3 is baie vaag.

- **Godelys:** Die funksie van die sewevoudige *gesagsuitsprake* (“Elkeen wat kan hoor, moet luister na wat die Gees vir die gemeentes sê”) in Openbaring 2 en 3 funksioneer waarskynlik nie om die Heilige Gees as *getuie* voor te stel op dieselfde vlak as die godelys in die vasalverdrae nie (Mendelhall, 1954b:60). Enroth (1990:608) het aangetoon dat die *gesagsuitsprake* in Openbaring 2 en 3 *pareneties*¹⁶ is. Dit blyk dus dat Shea se standpunt dat die *gesagsuitsprake* in Openbaring 2 en 3 die funksie van getuies het, ongeldig is.
- **Vloek- en seënformule:** Die vasalverdrae bevat *vloek-* en *seënformules*, terwyl die *oorwinnaarsbeloftes* in Openbaring 2 en 3 slegs as seënformules geïnterpreteer kan word. Die *oorwinnaarsbeloftes* kom dus slegs met een faset van die slotelement van die Hetitiese vasalverdrae ooreen.
- **Algemene opmerking:** Van Rooy (1977:277-278) het aangetoon dat die *volgorde* van die elemente asook die *aantal* elemente in verskillende verdrae (bv. die Hetitiese, Assiriese en Sefire-verdrae) verskil. Shea (1983:76) vergelyk die perikope in Openbaring 2 en 3 met ’n ‘standaard’-verbondstruktuur terwyl die verbondsdokumente wat ter sprake is in werklikheid nie-eenvormig gekonstrueer is.

Die Hetitiese vasalverdrae het tot stand gekom in ongeveer 1500-1200 voor Christus en die kleitablette wat dié vasalverdrae bevat, is teen die begin van hierdie eeu in opgrawings ontdek (Gispen, 1974: 343; Van Rooy, 1977:2). Dit is dus onwaarskynlik – indien nie onmoontlik nie – dat Johannes hierdie dokumente ter insae gehad het.

5.3 Gevolgtrekking

Wat vorm betref, is daar enkele ooreenkomste tussen die perikope in Openbaring 2 en 3 en die buite-Bybelse vasalverdrae: sekere komponente van die buite-Bybelse vasalverdrae kom wel in die perikope in Openbaring 2 en 3 voor. Daar is egter ook wesenlike verskille: sekere elemente van die buite-Bybelse vasalverdrae ontbreek in die perikope van Openbaring 2 en 3, byvoorbeeld die gode-

¹⁶ Enroth (1990:598-599) oorweeg die *esoteriese*, *parenetiese* en *noetiese* funksie van die *gesagsuitsprake* in Openbaring 2 en 3. Onder die *esoteriese* funksie word verstaan dat “this formula is a signal, the purpose of which is to indicate to both hearers and readers that a parable or a speech contains a deeper meaning” (Enroth, 1990:598). Die *parenetiese* funksie impliseer dat “(t)he hearer or reader must act and want to act according to what he understands” (Enroth, 1990:598). Die *noetiese* funksie kombineer die vorige twee.

lyste en die dokumentklousule. Die inhoudelike verskille is egter van sodanige aard dat nie met stelligheid gesê kan word dat die perikope van Openbaring 2 en 3 op die patroon van buite-Bybelse vasalverdrae gekonstrueer is nie. Derhalwe blyk dit dat Shea nie oortuigend aangetoon het dat Openbaring 2 en 3 die patroon van die Hetitiese vasalverdrae vertoon nie.

6. Samevatting

In vergelyking met antieke geskrifte is die perikope in Openbaring 2 en 3 uniek wat vorm en funksie betref.

- ♦ **Vorm:** Openbaring 2 en 3 toon sterk trekke van die *profetiese* en *apokaliptiese* sowel as die *koninklike edikgenre*. Openbaring 2 en 3 bevat nie *epistels* nie en vertoon ook nie die vorm van die *Hetitiese vasalverdrae* nie.
- ♦ **Inhoud:** Openbaring 2 en 3 toon inhoudelik tematiese trekke van die Ou-Testamentiese profete.
- ♦ **Funksie:** Openbaring 2 en 3 funksioneer (soos Openbaring) as *profesie* sowel as *apokalips*, en elke perikoop in Openbaring 2 en 3 is *troosboek*, *koningsboek* en *belofteboek* (Op. 1:9; Coetzee, 1990:265-266).

Die breë formele ooreenkoms tussen die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 impliseer dat Johannes die struktuur van een of ander literêre vorm gevolg het – 'n struktuur wat reeds bestaan het, of dat hy moontlik sekere elemente van 'n bestaande literêre vorm geïmplementeer het.

Totdat uitsluitel verkry is oor die spesifieke literêre vorm van die sewe perikope in Openbaring 2 en 3 word voorgestel dat nie die populêre term *brief* daarvoor gebruik word nie, maar eerder 'n term wat die vorm, inhoud en funksie daarvan verdiskonteer – 'n term soos *profeties-apokaliptiese boodskap*.

Bibliografie

- AUNE, D.E. 1983. Prophecy in Early Christianity and the Ancient Mediterranean World. Grand Rapids : Eerdmans Publishing Company
- AUNE, D.E. 1986. The Apocalypse of John and the Problem of Genre. *Semeia*, 36:65-96.
- AUNE, D.E. 1987. The New Testament and Its Literary Environment. Philadelphia : The Westminster Press.
- AUNE, D.E. 1990. The Form and Function of the Proclamations to the Seven Churches. *New Testament Studies*, 36:182-204
- BAILEY, J.L. & VANDER BROEK, L.D. 1992. Literary Forms of the New Testament. Westminster Press : Louisville
- COETZEE, J.C. 1990. Die prediking (teologie) van die Openbaring aan Johannes. (In Du Toit, A.B., red. Handleiding by die Nuwe Testament. Band 6. Pretoria : N.G. Kerkboekhandel. p. 253-314)
- COLLINS, A.Y. 1979. The Early Christian Apocalypses. *Semeia*, 14:60-122.
- COLLINS, J.J. 1979. Introduction: Towards the Morphology of a Genre. *Semeia*, 14:1-20.
- CORSINI, E. 1983. The Apocalypse. Wilmington : Glazier.

- DU RAND, J.A. 1990. Johannese perspektiewe. Deel 1. Inleiding tot die Johannese geskrifte. Pretoria : Orion.
- ENROTH, A.M. 1990. The Hearing Formula in the Book of Revelation. *New Testament Studies*, 36:598-608.
- GISPEN, W.H. 1974. Genesis. (Deel 1. Genesis 1:1-11:26.) Kampen : Kok.
- GOETZE, A. 1931. Hittite Treaties. (In Pritchard, J.B., ed. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton : Princeton University Press p. 201-206.)
- GROENEWALD, E.P. 1986. Die Openbaring van Johannes. Kaapstad : NG Kerkuitgewers.
- GROVÉ, A.H. 1989. Die bese in die kerk volgens Openbaring 2 en 3. Bloemfontein : Universiteit van die Oranje-Vrystaat. (M.A.-Verhandeling.)
- GROVÉ, A.H. 1992. Die selfidentifikasie van Christus in Openbaring 2 en 3. Potchefstroom : PU vir CHO. (Ph.D.-Proefskrif.)
- HELLHOLM, D. 1986. The Problem of Apocalyptic Genre and the Apocalypse of John. *Semeia*, 36:13-64.
- KIRBY, J.T. 1988. The Rhetorical Situations of Revelation 1-3. *New Testament Studies*, 34:197-207.
- KITTEL, G. 1969. λέγω. (In Bromily, G.W., ed. *Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids : Eerdmans Publishing Company. 4:91-143.)
- LADD, G.E. 1972. A Commentary on the Revelation of John. Grand Rapids : Eerdmans.
- LILJE, H. 1955. The Last Book of the Bible. Philadelphia : Muhlenberg Press.
- MENDENHALL, G.E. 1954a. Ancient Oriental and Biblical Law. *The Biblical Archaeologist*, 17:26-46.
- MENDENHALL, G.E. 1954b. Covenant Forms in Israelite Tradition. *The Biblical Archaeologist*, 17:50-76.
- MOUNCE, R.H. 1980. The Book of Revelation. Grand Rapids : Eerdmans.
- MÜLLER, U.B. 1983. Literarische und formgeschichtliche Bestimmung der Apokalypse des Johannes als einem Zeugnis frühchristlicher Apokalyptik. (In Hellholm, D. ed. *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*. Tübingen : J.C.B. Mohr. p. 599-620.)
- MUSE, R.L. 1986. Revelation 2-3: A Critical Analysis of Seven Prophetic Messages. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 29:147-161.
- ROBERTS, J.H. 1988. A Letter to Seven Churches in Asia. (In Botha, J.E., De Villiers, P.G.R. & Engelbrecht, J. eds. *Reading Revelation*. Pretoria : J.L. van Schaik. p. 17-35.)
- SHEA, W.H. 1983. The Covenantal Form of the Letters to the Seven Churches. *Andrews University Seminary Studies*, 21:71-84.
- SWETE, H.B. 1906. The Apocalypse of John. London : Macmillan.
- VAN DER WAAL, C. 1971. Openbaring van Jezus Christus. Groningen : Vuurbaak.
- VAN RONGEN, G. 1966. Zijn vast verbond. Goes : Oosterbaan en Le Cointre.
- VAN ROOY, H.F. 1977. 'n Vergelyking van die struktuur van die buite-Bybelse staatsverdrae – met besondere aandag aan die Sefire-verdrae – met die struktuur van Deuteronomium. Potchefstroom : PU vir CHO. (D.Litt.-Proefskrif.)